

„Ha Várad nem leszen, Szent Jób és a többi sem leszen...” – Rhédey

Ferenc váradi főkapitány pályafutása

Rácz Balázs Viktor

Kisrédei Rhédey Ferenc személye eddig elsősorban a hadtörténeti szempontú elemzésekben került a figyelem középpontjába. Székely Mózes, Bocskai István és Bethlen Gábor egyik legkiválóbb hadvezéréként elért katonai sikereiről, csapatainak összetételéről és mozgásáról, alárendeltjeivel és más hadvezérekkel való kapcsolatáról több tanulmány számolt már be változó részletességgel, általában az adott konfliktus tárgyalásakor.¹ Ennek megfelelően jelen tanulmány Rhédey Ferenc életének és karrierjének ettől eltérő szegmentumait igyekszik elsősorban feltárni, a harctéri tevékenységét inkább csak összefoglalva, illetve kisebb adalékokkal kiegészítve mutatja be. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy miért van szükség erre egy alapvetően katonai pályát befutott személy esetében? A válasz egy részét Bethlen Gábor Rhédeynek írt sorai adják meg, amelyet akkor vetett papírra, amikor Rhédey a váradi főkapitányságról való lemondását fontolgatta: „... *ha Várad nem leszen, Szent Jób és a többi [ti. Rhédey birtokai] sem leszen uram; őrizzük Váradot, mert úgy maradhat kegyelmed is szép keresett javaiban, s mi is Erdélyben.*”² Mivel tehát Rhédey a birtokait alapvetően katonai érdemeiért kapta – ráadásul azon a vidéken, ahol tisztségeiből fakadóan tevékenykedett –, ezért hadvezetői és nagybirtokosi léte szorosan összefonódott, s ez utóbbi eleddig nem kapott elég hangsúlyt a róla szóló szakmunkákban. Az újabb vizsgálódás indokaként szolgál az a tény is, hogy Rhédey Ferenc a Komáromy András által 1894-ben írt, s az egész szakma által hivatkozott életrajzából és a család történetére vonatkozó más műveiből³ elemi információk hiányoznak részben vagy egészében (pl. anyja neve, karrierjének kezdete, birtokai, az általa viselt

¹ Vö. B. Szabó János: Bethlen Gábor hadai a harmincéves háborúban. A kora újkori hadügyi fejlődés Kelet-Közép-Európában: az Erdélyi Fejedelemség példája a XVII. század elsőfelében. *Hadtörténelmi Közlemények* 127 (2014) 1. sz. 54.; Nagy László: *A Bocskai szabadságharc katonai története*. Bp., 1961. 194–260.; Uő: *Bethlen Gábor a független Magyarországért*. Bp., 1969. 94–231.; Uő: *Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban*. Bp., 1972. 17., 41. és 93.; Uő: *Bocskai István a hadak élén*. Bp. 1981. 130–178.; Szekfű Gyula: Bethlen Gábor: történeti tanulmány. 2. kiad. Bp., 1983. 51–174. és Várfalvi Nagy János: Székely Mózes. *Századok* 3 (1869) 715–723.

² *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1879. 82–83. (= BGPL)

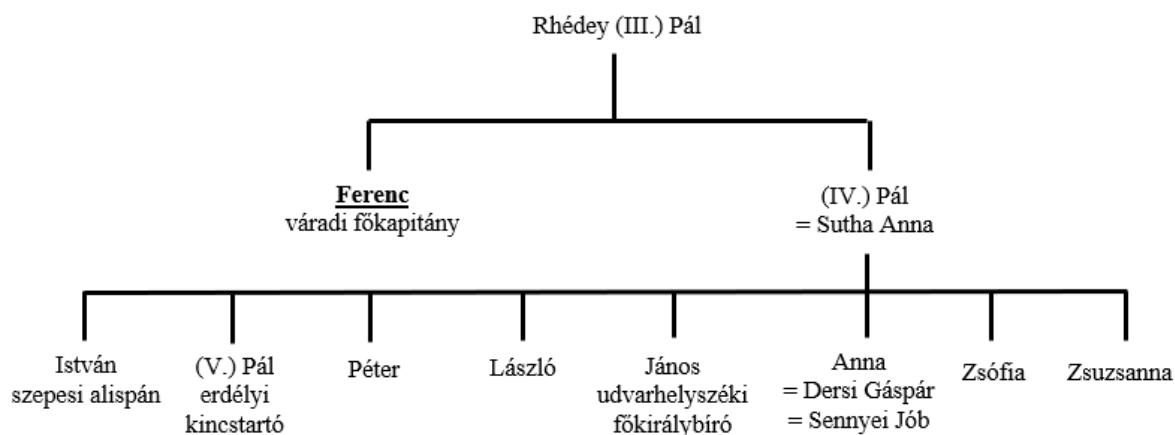
³ Komáromy András: A kisrédei gróf Rhédey családról. *Turul* 1 (1883) 119–138.; Uő: A kis rhédei gróf Rhédey család levéltára a M. Nemz. Múzeum Könyvtárában. *Magyar Könyvszemle* 8 (1883) 1–4. sz. 30–60.; Uő: Rhédey Ferenc váradi kapitány. *Hadtörténelmi Közlemények* 7 (1894) 8–19., 170–190., 322–346. és 424–468.; illetve rajta kívül Czákó Károly is írt egy sokkal kisebb lélegzetvételű és pontatlanabb munkát a családról: Czákó Károly: A Kisrédei Rhédey-család. *História* 2 (1929) 4–5. sz. 3–12.

tisztségek, pecsét- és címerhasználata), vagy szerepelnek teljesen pontatlanul (családfája, születési dátuma). Túlzás nélkül kijelenthetjük tehát, hogy katonai szerepén túl Rhédey Ferenc életéről alig tudunk valamit és azt sem mindig pontosan, így tanulmányom ezt a hiányt igyekszik pótolni.

A család genealógiájának pontosítása

A kisédei Rhédey család genealógiájával kapcsolatban Komáromy András vonatkozó műve⁴ nyomán – amellyel elsősorban a Kővári László munkájára⁵ is alapozó Nagy Iván nézeteire⁶ reagált – látszólag kialakult a tudományos konszenzus.

A Komáromy András által készített családfa

Rhédey Ferenc életét vizsgálva az új források tükrében azonban a Komáromy által felvázolt családfának ezen részletét bizonyos helyeken helyesbítendőnek vélem. Komáromy szerint Rhédey László és Recsky Erzsébet fiának III. Pálnak⁷ (1590-ben említik utoljára) ismeretlen nevű feleségétől két fia született, IV. Pál (nagyjából 1589-től Sutha Anna férje, de 1604-ben már biztosan nem élt, Sutha Anna ugyanis ekkor már özvegy volt) és Ferenc (váradi főkapitány). IV. Pál és Sutha Anna gyermekei pedig szerinte a következők: István (szepesi alispán), V. Pál (Bethlen Gábor kincstartója), Péter, László, János (udvarhelyszéki főkirálybíró), Anna, Zsófia és Zsuzsanna.⁸ A Komáromy-féle genealógia egyik alapja – bár

⁴ Komáromy: *A kisédei gróf Rhédey családról*, 119–138.

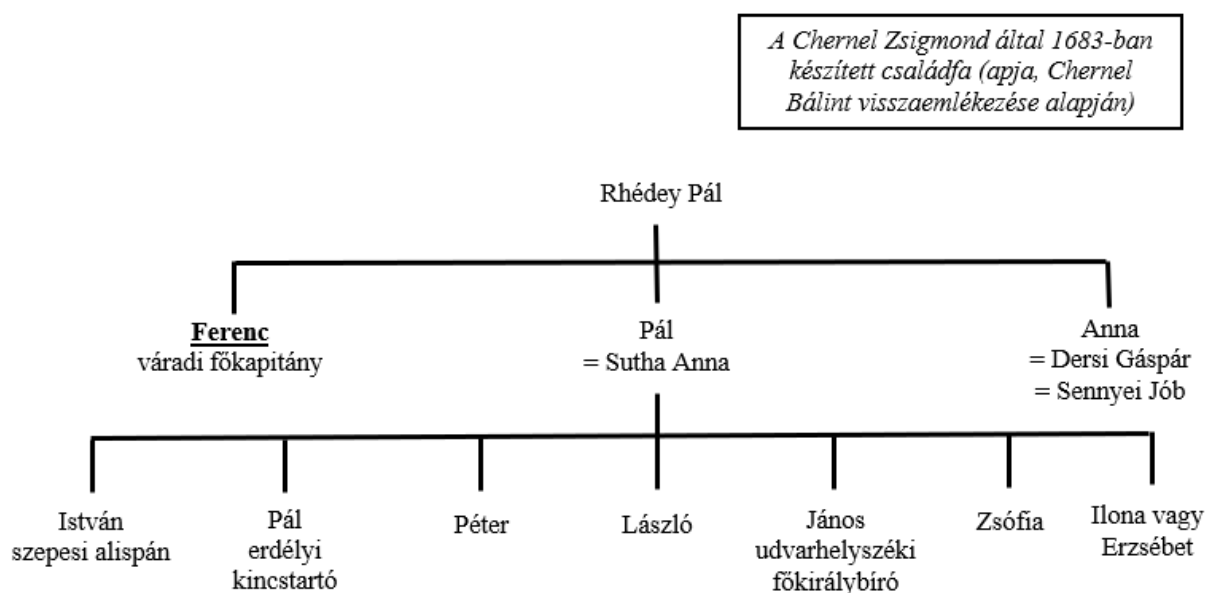
⁵ Kővári László: *Erdély nevezetesebb családai*. Kolozsvár, 1854. 214.

⁶ Nagy Iván: *Magyarország nemes családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. IX. Pest, 1862. 743.

⁷ A családfa korábbi ágain már felbukkanó azonos nevű személyek miatt nevezi őt III., fiát IV., unokáját pedig V. Pálnak, így az általa készített családfán én is így teszek.

⁸ Komáromy: *A kisédei gróf Rhédey családról*, 124. Ugyanezt a családfát közli Czakó: *A Kisédei Rhédey-család*, Melléklet

szerzője nem hivatkozik rá közvetlenül – Chernel Zsigmond 1683-as feljegyzése⁹, amelyben Chernel a Rhédey család leányági leszármazottjaként örököltette meg a Rhédey-családfát apja, Chernel Bálint visszaemlékezése alapján.¹⁰

Chernel vélt vagy valós tévedéseit ugyanakkor Komáromy helyesbítette, így Rhédey Annát már nem IV. Pál és Ferenc váradi főkapitány testvéreként, hanem IV. Pál lányaként tüntette fel, s ugyanennek a Pálnak harmadik lányaként Anna és Zsófia mellett nem Erzsébetet vagy Ilonát említett (akinek a nevében Chernel bizonytalan), hanem Zsuzsannát, Ferenc váradi főkapitány mostohalányát pedig nem Káthay Mihály lányának, hanem Bánffy Zsuzsannának írta. A feljegyzés azonban mindenekelőtt azért fontos, mert IV. Pál és Ferenc váradi főkapitány testvéreként először ebben a családfában tűntek fel.

A családfa ezen szegmentumának helyessége azonban véleményem szerint Rhédey Ferenc későbbi váradi főkapitány 1593. július 15-én apjának írt saját kezű – Komáromy által nem ismert – levele alapján megkérdőjelezhető.¹¹ A levélből kiderül, hogy Rhédey részt vett az 1593. június 22-i sziszeki csatában, amelyről részletesen írt is szüleinek. Beszámolt például a seregek létszámáról (4500 fős keresztény és 40 ezer fős török sereg, amelyből 20 ezer fő került bevetésre) és Hasszán boszniai pasa haláláról is, a zsákmányból részesülve pedig egy lovat küldött apjának (amely állítása szerint Rüszttem petrinjai bégé volt). A család genealógiája

⁹ Komáromy a családfa mellett Chernel szöveges megjegyzéseit több esetben szó szerint vette át.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL OL) P 1868 I. 2. A Rhédey család levéltárában található tucatnyi (jórészt keltezés nélküli, vagy 18. század végi – 19. század eleji) genealógia közül egyébiránt szinte mind eltér egymástól némileg, így ezek önmagukban nem nyújtanak megfelelő támpontot a kutatáshoz.

¹¹ Komáromy András ehelyett 1596-ot, füleki kapitányságának kezdetét jelölte meg az első ismert eseményként Rhédey Ferenc életében. Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 5.

szempontjából azonban a levélnek más mondatai bírnak különös jelentőséggel, egészen pontosan az üdvözlés, amelyben így fogalmazott: „*asszonyomnak anyámnak és néném asszonynak is mind fejenként kegyelmed [Rhédey Ferenc apja] szolgálatomat ajánlja [...], Rédei Istóknak ím egy kis felső ruhácskát küldtem...*”¹² A levél alapján tehát a következő, eddig ismeretlen adatok tűnnek megállapíthatónak: Rhédey Ferenc szülei 1593-ban még életben voltak (holott Komáromy szerint apjáról az utolsó említés 1590-ből való), élt ugyanekkor egy már felnőttkorú lánytestvére is a későbbi váradi főkapitánynak, s egy minden valószínűség szerint kiskorú Rhédey István nevű személy is tartozott a családhoz. Hiányzik azonban mindenféle utalás Rhédey Ferenc Pál nevű testvérére (Komáromynál IV. Pál), akinek azonban ekkor már Komáromy szerint felesége volt, s jó eséllyel gyereke is, ha az 1589-1604 közötti időszakban 8 gyermekük született. Lehetséges ugyan, hogy az itt említett István esetleg Ferenc és IV. Pál egy eddig ismeretlen testvére volt, aki nem érte meg a felnőttkort, azonban ennél sokkal valószínűbbnek tartom, hogy ez a Rhédey István azonos a későbbi szepesi alispánnal, akinek ez alapján születési ideje 1580-1590 közé tehető – ami a szepesi alispán 1644 körüli elhalálózását¹³ figyelembe véve nagyon is reálisnak tűnik, s neki a Komáromy-féle genealógia szerint is nagyjából ezekben az években kellett születnie –, s valójában Ferenc testvére.

Ezt az elképzelést alátámasztja Rhédey Pálnak, Bethlen Gábor kincstartójának a végrendelete is, amelyben említette testvéreit (István, Péter, László és János), akik közül István volt a legidősebb – Ferenc pedig nem feltétlenül azért nem szerepelt a felsorolásban, mert nem volt a testvére ennek a Pálnak, hiszen Rhédey Pál végrendelete Ferenc 1621-es halála után készült –, s így érthető módon Ferenc levelében is ő került említésre a fiútestvérei közül.¹⁴ Az itt felvázolt családi viszonyokat bizonyítani látszik továbbá Rhédey István szepesi alispán öccséhez, Jánoshoz írt, 1640-ben kelt levele, amelyben azt írta, hogy „*ő Nagysága [Rhédey Ferenc] volt frater majornata [!] curatorunk,*”¹⁵ vagyis Ferenc születésére nézve idősebb testvérüként a gondviselőjük volt a nagykorúságukig.¹⁶

Mindezek alapján úgy vélem, a Komáromy által III. és IV. Pálnak nevezett személy egy és ugyanaz, komolyan felmerül azonban annak a lehetősége, hogy gyermekei két különböző anyától születtek. Sutha Anna – aki minden valószínűség szerint Pál második neje volt – már

¹² Sajnos a levélen nincs címzés, mert azt a család ugyanazon Ferenc nevű szolgálója vitte Rhédey Ferenc szüleihez, aki a szülőktől vitt hírt Rhédeynek. MNL OL P 1868 I. 3.

¹³ Komáromy: *A kisédei gróf Rhédey családról*, 135.

¹⁴ MNL OL P 1868 V. 81.

¹⁵ MNL OL P 588 Fasc. XXXVIII.

¹⁶ Bár a „frater” szó jelenthetné egyszerűen azt is, hogy Ferenc Istvánnak és Jánosnak csupán „atyafija” volt, ha azonban a nagybátyjuk lenne, akkor Ferenc születésére nézve idősebbként való meghatározása nem lenne fontos, így úgy vélem, hogy a „frater” szó ebben az esetben „testvér” értelemben áll.

eddig is ismert volt először Réghi Kelemen, majd Perbes György feleségeként.¹⁷ A levéltári forrásokból nyerhető adatok alapján Réghi Kelemennek valamikor 1569-1574 között,¹⁸ Perbes Györgynek pedig valamikor 1573-1582 között volt a neje,¹⁹ s leghamarabb 1585-ben mehetett hozzá Rhédey Pálhoz.²⁰

Mivel Rhédey Ferenc – akinek anyja Komáromy András szerint nem azonosítható be – 1585-nél bizonyosan régebben született, így sem Rhédey Ferencnek, sem az említett felnőttkorú leánytestvérének nem lehetett Sutha Anna az anyja. Borsod vármegye 1579. február 18-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyvében azonban megtalálható Rhédey Pál és első felesége, Bellény Zsuzsanna²¹ neve is – aki 1580 április 20-án is felbukkant –,²² ami pedig azt jelenti, hogy Bellény Zsuzsanna halála valamikor 1580 és 1589 között következett be (ekkor ugyanis már Sutha Anna volt Rhédey Pál felesége). Ezáltal pedig az is bizonyos, hogy Rhédey Ferenc az 1593-as levelében már nem édesanyjának, hanem mostohaanyjának küldte üdvözlését.

Ami Rhédey Ferencnek a levelében említett felnőttkorú lánytestvérét illeti, ő a „*néném asszony*” címzésre való tekintettel 1593-ban vélhetően már nagykorú volt, így születési ideje legkésőbb 1570-es évek közepi, de inkább valamivel korábbi lehetett, anyja pedig szintén Bellény Zsuzsanna volt. Személyének meghatározásában segítségünkre lehet Chernel Zsigmond már említett feljegyzése is, amelyben (IV.) Pált, Ferenc váradi főkapitányt és Annát (előbb Dersi Gáspár majd Sennyei Jób nejét, az ő saját özét) nevezte meg testvéreként. Nem zárható ki, hogy az öreg Chernel Bálint a testvérek miatti korkülönbség, illetve a különböző anyától való származás miatt emlékezett vissza Ferencre és Annára testvéreként, s tekintette pontatlanul a többi gyermeket az unokaöccseiknek és unokahúgaiknak (a feljegyzés többi, Komáromy által is javított hibáját figyelembe véve elképzelhető egy ilyen tévesztés). Ha ez a

¹⁷ Komáromy: *A kisédei gróf Rhédey családról*, 130.

¹⁸ Réghi Kelemen 1569-ben még Holi Margit férje volt, 1574-ben viszont már néhaiként emlékeztek meg róla. MNL OL P 588 Fasc. XLIII.; MNL OL P 1870 II. 25. és Tóth Péter: *Borsod vármegye közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvei I. 1569-1578.* (Borsodi Levéltári Füzetek 51) Miskolc, 2008. 152–153.

¹⁹ Perbes György 1573-ban még Bejei Zsófia férje volt, de 1575-ben már Sutha Annát említették a nejeként (utalva arra, hogy korábban Réghi Kelemen felesége volt), aki viszont 1582. november 15-én már bizonyosan özvegy volt. MNL OL P 1870 II. 41. és Tóth Péter: *Gömör vármegye közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvei II. 1580-1587.* (Borsodi Levéltári Füzetek 52) Miskolc, 2011. 85.

²⁰ Sutha Annát ezután 1585. június 7-ig Perbes György özvegyeként említették. Tóth: *Gömör vármegye*, 112., 138., 208. és 218.

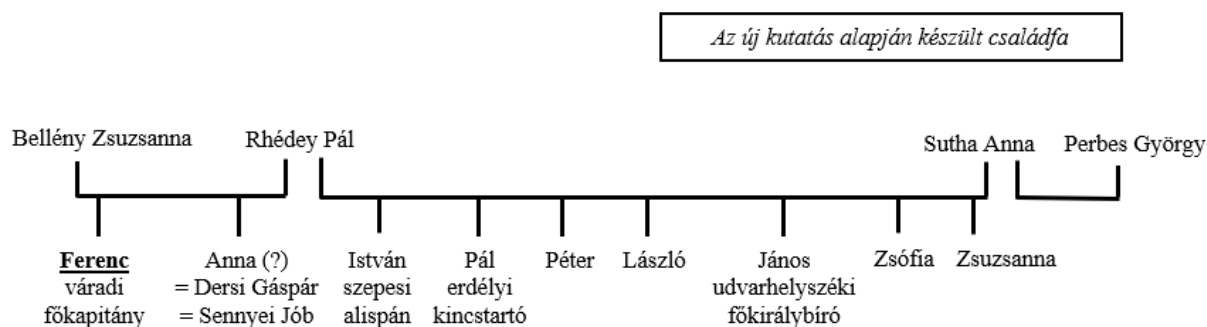
²¹ Szülei, s így Rhédey Ferenc nagyszülei Bellény Albert (Rhédey Pálhoz hasonlóan egri katona) és Bakos Katalin voltak, akik közül Bakos Katalin 1569-től özvegyként szerepelt az iratokban, az utolsó említése pedig 1580. november 2-án volt. Zsuzsanna testvérei voltak András és János. MNL OL P 1870 II. 15. és Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (Miskolc; = MNL BAZML) IV. 501. a. 1. kötet 266. és 325.

²² MNL BAZML IV. 501. a. 1. kötet 103. és 266. Bár a család törzsbirtokai Heves vármegyében terültek el, nincs okunk kételkedni az azonosság felől, hiszen Borsod vármegye jegyzőkönyveiben ezekben az években többször is feltűnt Rhédey Pál, s említésre került egri háza is. MNL BAZML IV. 501. a. 1. kötet 219.

Ezen adat alapján egyértelműen beazonosítható, ugyanis Egerben katonáskodott. Komáromy: *A kisédei gróf Rhédey családról*, 129–130.; Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 3–4. és Czakó: *A Kisédei Rhédey-család*, 5.

feltételezés helytálló, akkor Anna lehetett az 1593-as levélben említett „*néném asszony*”, a kérdésnek azonban ez a lehetőség még korántsem egy megnyugtató megoldása, további források hiányában viszont ennél biztosabb nem állapítható meg.

Összegezve tehát a fentebb elmondottakat, véleményem szerint Rhédey Pálnak (meghalt 1598-1604 között)²³ első nejétől, Bellény Zsuzsannától (meghalt 1580-1589 között) született gyermekei Ferenc és Anna, második nejétől, Sutha Annától (1585-1589 között vette el, meghalt 1604 után) pedig István (született 1585-1590 között), Pál, Péter, László, János, Zsófia és Zsuzsanna. Az elmélet nem teljesen új – csupán Komáromy nyomán nem ez vált általánosan elfogadottá –, hiszen a családi levéltár két datálás nélküli és egy 1802-es leszármazási tábláján,²⁴ illetve a családi leveleskönyv végére²⁵ és a család által rendezett levéltári egység korabeli elenchusának elejére²⁶ illesztett leírásában is ez szerepelt (az eddig teljesen ismeretlen Bellény Zsuzsannát kivéve).

A kezdetek

Rhédey Ferenc születési idejét a szakirodalom általában 1560 körül jelöli meg,²⁷ de előfordul olyan vélekedés is, hogy 1621-es halálakor már 70 évesnél is valamivel idősebb volt,²⁸ így viszont inkább 1550 körül kellett születnie. Elsősorban a fent felvázolt, pontosított genealógia alapján úgy gondolom, hogy Rhédey Ferenc sokkal inkább az 1560-as évek közepe és az 1570-es évek legeleje között születhetett. Apja, Rhédey Pál első ismert és teljesen hiteles említése 1566-ból származik – amikor is a testvérével, Bonaventúrával egyezkedett a családi birtokok

²³ 1598-ban még említették. MNL OL P 588 Fasc. XLIII.

²⁴ MNL OL P 1868 I. 2.

²⁵ MNL OL P 1868 I. 3.

²⁶ MNL OL P 588 Elenchus

²⁷ Komáromy: *A kisérei gróf Rhédey családról*, 130.; Czákó: *A Kisérei Rhédey-család*, 6. és Oborni Teréz: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés. *Századok* 145 (2011) 879.

²⁸ Horn Ildikó: A fejedelmi tanács Bethlen Gábor korában. *Századok* 145 (2011) 1012.

kezeléséről –,²⁹ második feleségétől pedig még az 1580-90-es években is születtek gyermekei. Úgy vélem tehát, hogy valamikor 1560-as évek közepe és az 1570-es évek legeleje között vehette el Bellény Zsuzsannát, figyelembe véve azt is, hogy második feleségét, Sutha Annát is az 1570-es évek elejétől említették előbb Réghi Kelemen, majd Perbes György nejeként.

Komáromy András szerint Rhédey ifjúkorát Egerben tölthette,³⁰ ami egyáltalán nem lehetetlen, tekintve, hogy apja, Pál Ungnád Kristóf egri főkapitány szolgálatában állt az 1570-es években,³¹ 1579-ben bizonyíthatóan háza is volt Egerben,³² valamint 1580-ban itteni szolgálataiért kapta élete végéig a Békés vármegyei Öcsödöt és a Külső-Szolnok vármegyei Tatárszállást.³³ Ahogy arról már esett szó, Ferenc már a tizenöt éves háború első szakaszától bizonyosan katonáskodott, hiszen részt vett az 1593. június 22-i sziszeki csatában. A csatáról beszámoló levele Jászkán kelt, amely település több más birtokkal együtt Erdődy Tamás horvát bán Ungnád Máriával, Ungnád Kristóf egri főkapitány és horvát bán lányával kötött házassága nyomán került az Erdődy családhoz.³⁴ A sziszeki csatában egyébiránt Erdődy Tamás bán és Erdődy Péter is részt vettek.³⁵ Elképzelhető, hogy Rhédey Ferenc apja, Pál példája nyomán szegődött Ungnád Kristóf vejének szolgálatába.

Rhédey legközelebb néhány év múlva, már Fülel kapitányaként bukkant fel.³⁶ Fülel várát 1593. november 27-én vette be a keresztény sereg Christoph von Teuffenbach és Pálffy Miklós vezetésével, s először Nyáry Pált nevezték ki kapitányává,³⁷ majd tőle vette át a parancsnokságot 1594-ben Serényi Mihály, akinek a helyére a szakirodalom szerint – miután Serényit 1596-ban hatvani kapitánnyá nevezték ki – Rhédey Ferenc került.³⁸ Arra vonatkozóan, hogy a visszafoglaló ostromban Rhédey részt vett volna, vagy hogy egyáltalán mikor került Fülekre, egyáltalán nincs adat, bár vélhetően azért tért vissza Felső-Magyarországra az

²⁹ MNL OL P 588 Fasc. XXXVIII. A családi levéltár iratainak 1755-ös regesztagyűjteménye már 1565-ből is említi, amikor Rhédey Istvánnal, Ferencel, Bonaventúrával és Mihállyal egyezkedtek egy török foglyon, az eredeti irat azonban mára elveszett. MNL OL P 588 Fasc. XLIII.

³⁰ Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 4. és Komáromy: *A kisérei gróf Rhédey családról*, 129.

³¹ MNL OL P 1868 IV. 57.

³² MNL BAZML IV. 501. a. 1 kötet 219.

³³ MNL OL A 57 Libri Regii Vol. 4. Fol. 208.

³⁴ Benda Borbála: Az Erdődy család 17. századi genealógiája. *Turul* 80 (2007) 4. sz. 110. és Benda Borbála – Koltai András: Kutatások az Erdődy család bécsi levéltárában. *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények* (2008) 431.

³⁵ Gömöry Gusztáv: A sziszeki csata. Egy rajzmelléklettel. *Hadtörténelmi Közlemények* 7 (1894) 632.; Zachar József: Az oszmán-Habsburg hosszú háború: a hadüzenettől a békekötésig 1593-1606. In: „*Frigy és békeesség legyen...*” *A bécsi és a zsitvatoroki béke*. Szerk. Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária. Debrecen, 2006. 255. és Benda: *Az Erdődy család*, 110.

³⁶ Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 5. és Czakó: *A Kisérei Rhédey-család*, 6.

³⁷ Tóth Sándor László: Az 1593. évi felvidéki hadjárat és a füleki-romhányi csata. *Hadtörténelmi Közlemények* 112 (1999) 1. sz. 71. és 73. és MNL OL E 156. a. Fasc. 110. No. 064/a. és b.

³⁸ A szerző azonban önmagával is ellentmondásba került, amikor egy helyen azt írta, hogy ezt a tisztséget 1596-1598 között viselte, míg máskor füleki kapitányságának végét 1601-ben jelölte meg. Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 4–5. és 7.; Nagy: *Magyar hadsereg*, 216.

Erdődyek szolgálatából, mert a tizenötéves háború kibontakozása miatt a harcok családját és a család birtokait kezdték fenyegetni. 1596-os kapitányi kinevezése azonban nem vehető egészen biztosra, Rhédey kapitányságának első említése ugyanis csak 1599-ből való, s ugyanez a forrás (Nógrád vármegye jegyzőkönyve) utal arra is, hogy a tisztséget már 1598-ban is betöltötte.³⁹ Az, hogy már Serényi Mihályt közvetlenül ő követte volna a füleki vár élén csupán feltételezhető, de egyelőre forrásokkal nem támasztható alá. Rhédey itteni tevékenységéről keveset tudunk, annyi azonban biztos, hogy kapitányként sok konfliktusa volt Nógrád vármegyével. A vármegye 1599. január 19-i közgyűlésén – már nem első alkalommal – Rhédey arra kérte a vármegyét, hogy biztosítsa a szükséges élelmet a katonái részére, különben a katonák fosztogatásai ellen nem tud fellépni. A vármegye ezzel szemben azt állította, hogy a kötelező élelemszállítást már teljesítette, s ha a kapitány nem tesz semmit a katonái túlkapásai ellen és továbbra is szabad hajdúkat tart szolgálatában a törvényi rendelkezés ellenére⁴⁰ – bár őket Rhédey szerint a néhai Christoph Teuffenbach fogadta fel –, akkor a főkapitány és az uralkodó elé terjesztik az ügyet.⁴¹ Ez láthatóan meg is történt, hiszen az 1599: XXXVII. törvénycikk már a vármegye többszöri panaszait, illetve a Balogh Gáspáron elkövetett hatalmaskodást alapul véve kérte az uralkodót, hogy büntesse meg Rhédeyt.⁴² Az ügy további lefolyásáról nem állnak rendelkezésre információk, de a panaszok ezután sem szűntek meg a füleki kapitány ellen. 1601. január 15-én például daróci Újszászi János akarta Rhédey rajta elkövetett hatalmaskodásának ügyét a vármegye törvényszéke elé vinni.⁴³ Talán az 1599: XXXVII. tc. nyomán indult eljárás folyamanyaként 1601. március 17-én Mátyás főherceg Giorgio Basta véleményét kérte annak ügyében, hogy felmentsék-e Rhédeyt a tisztségéből,⁴⁴ elmozdítására azonban 1601. június 19-ig bizonyosan nem került sor, ekkor ugyanis szintén Nógrád vármegye közgyűlése előtt néhai Barna Ferenc özvegye, Horváth Klára nevében Szinyi János tiltakozott az ellen, hogy Rhédey Ferenc kapitány, Kelecsényi Orbán és Polányi Balázs Szele és Homokterenye falvak tizedbérletét elragadták az arendatortól.⁴⁵ Ezután nem találkozunk vele füleki kapitányként, így szinte biztosra vehető, hogy ezen hatalmaskodási

³⁹ Oborni Teréz: *Nógrád vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1597-1603.* (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 28) Salgótarján, 2001. 11. és 46.

⁴⁰ A szabad hajdúk kiirtásáról, illetve felfogadásuk tilalmáról több törvénycikk is rendelkezett: 1596: XXIII.; 1597: XXIII-XXIV. és 1598: XXIX. *Magyar törvénytár. 1526-1608. évi törvénycikkek.* Közreadja: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen. Bp., 1899. 790-791., 818-821. és 844-845. (= CJH 1526-1608.)

⁴¹ Oborni: *Nógrád vármegye*, 11-12. és 46.

⁴² CJH 1526-1608. 868-871.; Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 7. és Komáromy: *A kisédei gróf Rhédey családról*, 130. és Nagy: *Magyarország nemes családjai*; 746.

⁴³ Oborni: *Nógrád vármegye*, 63.

⁴⁴ *Basta György hadvezér levelezése és iratai 1597-1607.* I. Közreadja: Veress Endre. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 34) Bp., 1909. 522.

⁴⁵ Oborni: *Nógrád vármegye*, 71.

ügyei vezettek Fülekről – ahol a következő évben már Honorius Tanhauser viselte a kapitányi tisztséget⁴⁶ – Erdélybe való távozásához.

Bár az erdélyi történetírók narratívája szerint Rhédey társaival a németek zsarnoksága és a vele szembeni igazságtalanságaik miatt menekült Erdélybe,⁴⁷ az előbb említett példákban nyilvánvaló, hogy Rhédeynek füleki kapitányként leginkább a környékbeli birtokosokkal, illetve magával Nógrád vármegyével voltak komoly összetűzései. Az, hogy a hatalmaskodásokról szóló vádak egyáltalán nem voltak alaptalanok, az magának Rhédeynek abból a már említett kijelentéséből is nyilvánvaló, mely szerint nem tesz semmit katonái fosztogatásai ellen, ha a vármegye nem küld még több élelmet a várba, tehát egyszerűbben szólva zsarolni próbálta a vármegyét. A forrásokban megjelenő, s szintén Erdélybe távozó „társai” pedig nagy valószínűséggel a hatalmaskodási ügyekben érintett katonái és az általa felfogadott szabad hajdúk közül kerülhettek ki, akik Rhédeyhez hasonlóan a várható felelősségre vonás elől menekültek Erdélybe.

Erdélyi karrierjének megalapozása

Rhédey Ferenc Erdélyben először 1602 júliusában tűnt fel, amikor társaival, Kis Farkassal és Nagy Pállal felajánlották szolgálataikat a Basta szászsebesi táborában tartózkodó Báthory Zsigmondnak,⁴⁸ akinek ez az immár negyedik lemondása azonban már véglegesnek bizonyult.⁴⁹ Az egykori füleki kapitány így Székely Mózes mellé állt. 1603 májusában Kaplyonnál a Rhédey által vezetett erdélyi csapatok tatár segítséggel megverték a Szamosújvárbán körülrzárt Basta felmentésére készülő hadakat, azonban később Szinyérváraljánál és Barcarozsnyónál meghátrálásra kényszerítették őket a császári hadak (bár a barcarozsnyói csatában nem ő vezette az erdélyieket, csupán a felmentősereget). Barcarozsnyóról Rhédey egyenesen Székely Mózes brassói táborába menekült, a brassói vereség és Székely Mózes bukása után, az esztendő augusztusában pedig bujdosóvá lett társaival, többek között Bethlen Gáborral együtt Karánsebesen találjuk.⁵⁰ Székely Mózes

⁴⁶ Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 7.

⁴⁷ Szamosközy István *történeti maradványai 1566-1603*. III. Közreadja: Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores 29) Bp. 1877. 110. (= MHHS 29.) és Bethlen Farkas: *Historia de rebus Transsilvanicis*. V. Nagyszeben, 1789. 294.

⁴⁸ Basta György *hadvezér levelezése és iratai 1597-1607*. II. Közreadja: Veress Endre. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 37) Bp., 1913. 75. (= MHHD 37.) és *Erdélyi országgyűlési emlékek*. Szerk. Szilágyi Sándor. V. Bp., 1879. 148. (= EOE V.)

⁴⁹ *Erdély története* I. Szerk. Makkai László – Mócsy András. Bp., 1986. 532.

⁵⁰ Várfalvi: *Székely Mózes*, 715., 721. és 723.; Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 12–19.; Czakó: *A Kisédei Rhédey-család*, 6.

láthatóan igen nagy bizalommal volt Rhédey iránt, hiszen kinevezte tanácsosának (Tholdy Istvánnal, Bogáthi Miklóssal, Thoroczky Lászlóval, Trauzner Lukáccsal és Makó Györggyel együtt),⁵¹ a kaplyoni csatába egy 2000 fős sereg élén küldte,⁵² a brassói csatában pedig a visszavonulás megakadályozását bízta rá.⁵³ Rhédey azonban az erdélyi rendekkel láthatóan csak addig volt szolidáris, ameddig látott reményt a sikerre, hiszen nem csak a barcarozsnyói csatából menekült el,⁵⁴ hanem a brassóit is az elsők között hagyta ott,⁵⁵ annak ellenére, hogy feladata éppen ennek a megakadályozása lett volna. Ezek az események természetesen egyáltalán nem azt jelentik, hogy Rhédey gyáva lett volna, sokkal inkább a harctéri helyzetet már ekkor is kiválóan felismerő, saját és katonái életét feleslegesen nem veszélyeztető, reálisan gondolkozó parancsnok képét mutatják nekünk.

1603 augusztusa után Rhédey élete is bujdosásban telhetett Székely Mózes más elmenekült híveihez hasonlóan. Ekkor kerülhetett igazán közelebbi kapcsolatba Bethlen Gáborral, akinek a fejedelemsége idején az egyik legfontosabb támaszává válik majd. A visszatérés lehetőségét Bocskai István mozgalma teremtette meg a bujdosók számára, akik közül Bethlen Gábor az 1604. novemberében 12-én kapuit megnyitó Kassán csatlakozott Bocskaihoz.⁵⁶ Feltehetőleg Rhédey is ezekben a hetekben érkezhetett Kassára, hiszen Bocskai 1604 december elején-közepén már itt bízott rá Rhédeyre egy csapatot,⁵⁷ vélhetően (fő)kapitányi minőségben, hiszen január 3-án a korponaiaknak írt levelében Rhédey így nevezte meg magát.⁵⁸ A későbbi váradi főkapitány karrierje Bocskai mozgalma idején ívelt először igazán magasra, amely nyilvánvalóan jelentős katonai sikereinek volt köszönhető, amelyekről Komáromy András és Nagy László is részletesen beszámolt,⁵⁹ így jelen tanulmányban csak ezek rövid összefoglalására, illetve néhány ponton történő finomítására szorítkozom.

Az első mindenképpen hozzá köthető siker Szécsény megadásra kényszerítése december 24-én, amit Fülek körülzárása,⁶⁰ majd pedig a vár felmentésére érkező had megverése követett.⁶¹ Rhédey ezután Füleknél Géczi Andrást hátrahagyva 1605. január 5-én Korponát

⁵¹ Szamosközy István történeti maradványai 1566-1603. IV. Kiadta: Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores 30) Bp., 1880. 184. (= MHHS 30.)

⁵² MHHS 29. 72.

⁵³ MHHS 30. 193.

⁵⁴ MHHS 29. 196.

⁵⁵ MHHS 30. 194.

⁵⁶ Benda Kálmán: *Bocskai István*. 2. kiad. (Századvég Biográfiák) Bp., 1993. 125.

⁵⁷ MMHS 30. 328. és 496.

⁵⁸ Csery József: Korpona városának ismertetése IV. *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek* 2 (1862) 322. és 324.

⁵⁹ Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 178–190.; Nagy: *A Bocskai szabadságharc*, 194–260. és Nagy: *Bocskai István*, 130–178.

⁶⁰ MHHD 37. 565.

⁶¹ MHHS 30. 496.

bírta megadásra tárgyalások útján, s hajdúi ezekben a napokban égették fel Léva városát is, január 8-án pedig már Végles is a kezébe került.⁶² Ezenfelül a nyílt ütközetekben is sikert-sikerre halmozott, többször aratott ugyanis győzelmet a Basta megsegítésére érkező Siegfried Kollonich csapatain.⁶³ Gyors és látványos katonai diadalai fényében nem meglepő, hogy Rhédey feljebb kerülve a ranglétrán 1605. február 24-én már Bocskai alsó-magyarországi (másnéven dunáninnyi) mezei hadainak főkapitányaként lép elénk.⁶⁴ A tisztségre feltehetően a januári-februári sikereit követően tett szert, arra vonatkozóan azonban nincsenek pontos adataink, hogy meddig viselte ezt. Pálffy Géza archontológiája szerint csupán 1605-ben töltötte be ezt a posztot,⁶⁵ a levéltári források fényében azonban egészen biztosra vehető, hogy Rhédey még 1606-ban is az említett tisztség birtokában volt, hiszen május 1-jén az alsó-magyarországi, június 11-én pedig a dunáninnyi mezei hadak főkapitányaként nevezték meg.⁶⁶ Sőt, Bocskai István 1606. július 2-án írt levelében arról tájékoztatta Illésházy Istvánt, hogy Rhédeyt – igaz, csak ideiglenesen – érsekújvári várkapitánnyá is kinevezte Bosnyák Tamás helyett (aki egyszerre viselte ezt a tisztséget a füleki kapitánysággal, és önként mondott le róla).⁶⁷

Katonai sikerei mellett Bocskainak azért is szüksége volt Rhédeyre, mert egykori felső-magyarországi végvári kapitányként személye elősegíthette a magyar végvári katonaság átállítását a felkelők oldalára.⁶⁸ Ennek egyik legékeesebb példája az a Szamosközy által megörökített eset, amikor 1605 februárjában Rhédey állítólag hatezer hajdút esketett fel Bocskai hűségére,⁶⁹ amely adat, ha túlzó is, a tendencia érzékeltetésére mindenképpen alkalmas. Rhédeynek ezenkívül komoly szerepe volt Thurzó Szaniszló és Kristóf átállításában is.⁷⁰

Miután 1605. március 17-én Fülek is megadta magát Rhédeynek,⁷¹ hajdúival Besztercebánya ellen vonult és sikerrel be is vette a várost, annak ellenére, hogy védői színlelt megadással megpróbálták törbe csalni, sikertelenül.⁷² Áprilisban már Zólyom ostromához

⁶² *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI-XVII. századból* II. (Gyulaffi Lestár történelmi maradványai.) Közreadja: Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores 33) Bp., 1894. 42. (= MHHS 33.)

⁶³ MHHS 30. 327.

⁶⁴ MNL OL P 1868 V. 70.

⁶⁵ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon. *Történelmi Szemle* 39 (1997) 2. sz. 271.

⁶⁶ MNL OL P 1868 V. 70. és Bocskay István politikai levelezése. I. Közreadja: Szabó Károly. *Történelmi Tár* XXX. (1882) 27. (= TT 1882.)

⁶⁷ Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban. I-III. Közreadja: Szilágyi Sándor. *Történelmi Tár* (1878) 300. (= TT 1878.)

⁶⁸ Pálffy Géza: Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604-1608). *Századok Füzetek* 3 (2009) 33.

⁶⁹ MHHS 30. 327.

⁷⁰ Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 186–187.

⁷¹ MHHD 37. 626.

⁷² MHHS 33. 44.

készült, amikor Bocskai az időközben Eperjesről visszavonuló Basta üldözésére küldte seregével együtt.⁷³ Rhédey azonban Nyitrát elérve felhagyott az ellenség követésével, s inkább saját újonnan nyert jószágát kívánta birtokba venni, Bocskai ugyanis 1605. április 22-én 40 ezer forintért inscribálta Rhédeynek Nyitrát és a hozzá tartozó birtokokat.⁷⁴ Bár Komáromy nem említi, a levéltári forrásokból kiderül, hogy Rhédey később Nyitra vármegye főispáni tisztségét is elnyerte Bocskaitól (1606-ban már ezt a címet is használta).⁷⁵ Mivel Forgách Ferenc nyitrai püspök nem nyitotta meg a vár kapuit előtte, így a várat körülzárta, s maga a sereg nagy részével tovább vonult Galgóc és Nagyszombat irányába, amelyek Nyitrával ellentétben megadták magukat.⁷⁶ Ezután szabaddá vált az út az örökös tartományok és Szilézia felé, s a hajdúk ki is használták a portyázás lehetőségét.⁷⁷

A hajdúk dúlásairól, fosztogatásairól szóló hírek nem hatnak az újdonság erejével a korszak ismerői számára,⁷⁸ s Komáromy véleményével ellentétben Rhédey sem fogta vissza katonáit.⁷⁹ Szamosközy István szerint például Géczi András szécsényi kapitány a megadás után a helyőrség német katonáit „*Rédei Ferencz kisztetésiből*” vágatta le,⁸⁰ Gyulaffi Lestár pedig Besztercebánya bevételeivel kapcsolatban arról emlékezett meg, hogy amikor a városiak a megadásuk után a bevonulókra – köztük Rhédeyre – kezdtek löni, „*ez okért azonnal reá mentek [Rhédey csapatai a városra] és az benne valókat fegyverrel emésztették meg.*”⁸¹ Ezenkívül ő maga írta Thurzó Szaniszlónak 1605. május 30-án, hogy „*az elmúlt napokban bocsátottam vala Ausztriára valami egynéhány ezer embert rablani, sok rabokat hozának, városokat, falukat sokakat égettenek meg.*”⁸²

1605 júniusában végül Nyitra védői is megadták magukat, Forgách Ferenc püspök pedig szabad elvonulást kapott. Rhédey ezután augusztus végéig Érsekújvár alatt táborozott, de a várat nem tudták bevenni, az csak Bocskai és Mátyás főherceg egyezsége alapján cserélt majd gazdát.⁸³ Ezek után Rhédey közvetlen harcéri feladati háttérbe szorultak, a következő év tavaszáig keveset szólnak róla a források. Vélhetően a nyitrai uradalma igazgatásával, a rend fenntartásával, illetve megmaradt hajdúi és az alsó-magyarországi várak ellátásával

⁷³ Benda: *Bocskai István*, 132.; Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 185. és MHHS 33. 43.

⁷⁴ Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 186.

⁷⁵ MNL OL P 1870 V. 70.

⁷⁶ Nagyszombat számára Rhédey május 5-én állított ki hitlevelet. Adalékok a cserkeszek történetéhez. Közreadja: Szalay B. József. *Történelmi Tár* (1878) 193–194.

⁷⁷ Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 188–189.

⁷⁸ Benda: *Bocskai István*, 131.

⁷⁹ Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 180.

⁸⁰ MHHS 30. 496.

⁸¹ MHHS 33. 44.

⁸² MNL OL E 196 Irregistrata (Rhédey Ferenc levelei Thurzó Szaniszló III.-hoz)

⁸³ Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 325–338.

foglalatoskodott.⁸⁴ Bocskai minden valószínűség szerint elégedett volt a Rhédey által elért sikerekkel, hiszen, ahogy Illésházy Istvánnak írta: „*menynyit szolgált legyen Rhédey Ferencz, nem szükség kegyelmed előtt számlálnunk, de mü azokat igen soknak, nagyoknak és hasznosoknak tartjuk, és olyaknak, kikről háládatlanok semmi üdőben nem akarunk lenni.*”⁸⁵ Bocskai nem is volt „*háládatlan*” Rhédeyvel szemben: 1606. május 1-jén Kassán a *magnificus* címet adományozta számára,⁸⁶ amely egyértelműen bizonyítja, hogy Rhédey Bethlen Gábor fejedelemsége alatt nem a vele való sógorság miatt viselte ezt a címet, ahogy a szakirodalomban olvasható,⁸⁷ hanem saját jogán. Ezenkívül Bocskai Rhédeyt júniusban már érsekújvári várkapitánnyá nevezte ki,⁸⁸ s szintén ekkortól vehetjük biztosra a helyét a fejedelmi tanácsban is.⁸⁹

Bár az 1606. június 23-i bécsi béke helybenhagyta a Bocskai által tett adományokat és inscriptiókat,⁹⁰ Nyitra birtoklásáért Rhédeynek mégis hosszú küzdelmet kellett folytatnia, amelyet végül elvesztett. Már 1606 szeptemberében felmerült Illésházy István részéről a javaslat – nyilvánvalóan Forgách Ferenc és a katolikus egyház kérésére, illetve nyomására –, hogy Nyitra helyett Rhédey csak a Nyitrához tartozó Vislicét bírhatta a 40 ezer forintos inscriptiók összegben,⁹¹ s a vár kerüljön vissza korábbi birtokosához. Rhédey azonban határozottan tiltakozott a tervet ellen, hiszen Vislice közel sem ért 40000 forintot. Tisztában volt vele, hogy ezt a jószágot senki sem fogja tőle kiváltani, így pedig nem fog soha hozzájutni a 40000 forinthez, s a birtokból rangjához méltó jövedelmet sem remélhet. Bocskai is nyíltan mellé állt, két lehetőséget hagyva nyitva az ügy megoldására: vagy meghagyják Rhédeyt Nyitra

⁸⁴ MNL OL E 196 Fasc. 39. (Rhédey Ferenc levele Turóc vármegyének) és TT 1878. 631.

⁸⁵ TT 1878. 330.

⁸⁶ TT 1882. 26–28. Az erdélyi nemesség rétegződésének vizsgálata az utóbbi időben egyre több figyelmet kapott a szakirodalomban: Szabó András Péter: A magyar Hallerek nemzetségek könyve. Egy különleges forrás keletkezésének társadalomtörténeti háttere. *Századok* 142 (2008) 928–931.; Horn: *A fejedelmi tanács*, 1015–1018.; Dáné Veronka: „*Mennyi jobbágysága és mennyi portiója.*” *Torda vármegye birtokos társadalma a 17. század első felében.* (Erdélyi Tudományos Füzetek 286) Kolozsvár, 2016. 67–68.; Oborni Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16-17. században.* (A magyar országgyűlések története). Bp., 2018. 176–177.

⁸⁷ Horn: *A fejedelmi tanács*, 1017.

⁸⁸ MNL OL E 196 Fasc. 39. és TT 1878. 300.

⁸⁹ Bár Trócsányi Zsolt nem tud Rhédey tanácsúri pozíciójáról Bocskai idején, 1606. június 11-én már bizonyosan a fejedelmi tanács tagja volt. Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540-1690.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6) Bp., 1980. 33. és 109.; MNL OL P 1868 V. 70. és MNL OL E 196 Fasc. 39.

⁹⁰ CJH 1526-1608 968–969.

⁹¹ Az inscriptio Werbőczy István Hármaskönyvében a vegyes adomány szinonimájaként szerepelt, amelyet a megadományozott jó szolgálatok mellett egy bizonyos pénzösszeg lefizetése mellett nyerhetett el, Erdélyben azonban a 17. századra – uralkodói adományozásként legalábbis – már egy olyan zálogcím alatti adományt jelentett, amely nem feltétlenül járt együtt az adományos részéről pénzfizetési kötelezettséggel. Vélhetően Rhédey sem tett le 40 ezer forintot Nyitráért, s a birtokot csupán hűségesei szolgálatai fejében kapta. *Tripartitum Opus Iuris Consuetudinarii Incliti Regni Hungariae.* Bécs 1572. Pars I. Titulus XIII. és Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány.* II. Kolozsvár, 1861. 332–333.

birtokában az ő inscriptiója szerint, vagy 20000 forintot lefizetnek neki a 40000-ból, s Rhédey a maradék 20000 forint inscriptióban bírhatja tovább Visliczét.⁹² Bocskai támogatása úgy tűnik elégségesnek bizonyult, azonban a fejedelem december 29-i halála után a nyitrai jószág ismét célponttá vált. A Bocskai temetésére Erdélybe utazott Rhédey 1607. márciusában arról panaszkodott Illésháznak, hogy Forgách Ferenc és Siegfried Kollonich, az új érsekújvári főkapitány ki akarja őt forgatni nyitrai javaiból, s itteni szolgálait meg akarják esketni Rudolf hűségére. Rhédey nem is olyan burkoltan fenyegette meg ellenfeleit, amikor azt írta, hogy „*ha ismég ő kegyelmek hadat akarnak indétani, ezen a földön [Nyitrán] is bizony sokan éhen várják az hajdú vitézek és könnyen meg is mozdéthatni őket, tudom azt bizonyosan.*” Emellett azonban kifejezte nyitottságát a konfliktus tárgyalások során történő megoldására.⁹³ Az ügy további folyamányairól nincsenek pontos információink, annyi viszont bizonyos, hogy 1607 augusztusában Nyitra már nem volt Rhédey birtokában. Mivel azonban ekkor tíz falut még mindig birtokolt az uradalomból,⁹⁴ valószínű, hogy valamiféle egyezség jött létre a felek között, amelyben nagy szerepe lehetett Thurzó Györgynek, Forgách Zsigmond ugyanis a következőképpen fogalmazott Thurzónak írt levelében: „*hogy Rédei Ferenczet kegyelmek Nyitrából ki beszéllette az is igen jól vagyon, mert ő neki csoda elmélkedési vannak, így mégis nem annyira félő, hogy ellenség kezében essék.*”⁹⁵ Rhédey azonban az inscriptiók összeget később sem kapta meg, s ezt a tíz falut sem bírta ezután.⁹⁶ A nyitrai káptalan ugyanakkor bizonyos jegyzőkönyvek és kincsek elrablásával vádolta meg Rhédeyt, amelyek közül csak a jegyzőkönyvek eltulajdonításának vádja alól mentette fel az 1609: XXXIX. tc.⁹⁷ A kincsek kapcsán évtizedes vita bontakozott ki Rhédey és az egyház között, s az egyház az elszenvedett károkért Rhédey Szatmár vármegyei birtokára, Szaniszlóra kívánta rátenni a kezét,⁹⁸ amelyet Rhédey Báthory Gábortól vett zálogba 10000 forintért, s eredetileg az ecsedi uradalomhoz tartozott,⁹⁹ ugyanakkor Rhédey sem mondott le végleg Nyitra visszaszerzésről. A váradi főkapitány az évek során többeket próbált közvetítőnek felkérni az ügyben, például Thurzó Györgyöt¹⁰⁰ és Dóczi Andrást is,¹⁰¹ de a konfliktus egészen haláláig rendezetlen maradt, s még

⁹² TT 1878. 330.

⁹³ TT 1878. 875–876. és 878–880.

⁹⁴ EOE V. 543.

⁹⁵ MNL OL E 196 Fasc. 53.

⁹⁶ MNL OL E 196 Fasc. 47.

⁹⁷ *Magyar törvénytár. 1608-1657. évi törvénytörvények.* Közreadja: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen. Bp., 1900. 64–65. és Nagy: *Magyarország nemes családai*; 746.

⁹⁸ MNL OL E 270 (Bethlen Gábor a Szepesi Kamarának írt levele 1618. október 23.) és EOE VII. 508.

⁹⁹ MNL OL E 196 Fasc. 42.; MNL OL P 1868 IV. 55. és 60. Más forrás szerint Rhédey csak 6000 forintban bírta Szaniszlót, azonban a 10 ezer forintról szóló adat tűnik valószínűbbnek. MNL OL E 156 a. Fasc. 013. No. 006. 4.

¹⁰⁰ MNL OL E 196 Fasc. 42.

¹⁰¹ EOE VII. 508.

1620-ban is azt írta, hogy a „nyitrai püspök uram benne marada Nyitrában, nekem sem adá meg ő felsége, szegény Bocskai fejedelem adománya szerént, talán én is szolgálhattam volna annyit az magyar nemzetnek Nyitrából, mint Telegdi uram [a nyitrai püspök].”¹⁰²

Bocskai halála után, zavaros birtokügyei miatt Rhédey politikai szerepe átmenetileg visszafogottabb lett, hiszen nem lehetett jelen sem az új tanácstagokat megválasztó 1607 januári kolozsvári,¹⁰³ sem a Rákóczi Zsigmondot fejedelemmé választó 1607 februári gyulafehérvári országgyűlésen.¹⁰⁴ Ezenkívül még érsekújvári főkapitányságától és a nyitrai főispánságtól is meg kellett válnia.¹⁰⁵ Rákóczi Zsigmondnak azonban Homonnai Drugeth Bálint és Báthory Gábor ellenében hatalma megszilárdításához szüksége volt Rhédey támogatására is,¹⁰⁶ aki nyitrai jószágát veszélyeztetve érezve szívesen állt Rákóczi Zsigmond pártjára, amikor a fejedelem 1607. május 7-én megadományozta őt a Bihar vármegyei Szentjobb várával, Szentjobb, Szentmiklós, Csohaj, Sárszeg, Véd és Piskolt egész birtokokkal, valamint Semjén és Kolon részbirtokokkal, továbbá a Szatmár vármegyei Penészlek faluval, amelyek Bocskai István defectusa révén kerültek vissza a kincstárhoz.¹⁰⁷ Bár nem tudjuk pontosan mikortól, de Rhédey már 1607. márciusában is birtokolt Szentjobbon egy házat,¹⁰⁸ minden valószínűség szerint még Bocskai adományából. E birtokadományokkal és Nyitra elvesztésével Rhédey későbbi karrierje végleg az Erdélyi Fejedelemséghez kötődött, ahol karrierje csúcán a fejedelemség egyik legbefolyásosabb és leggazdagabb főurává vált.

Pályafutása csúcán

Az 1607 októberében kirobbant hajdúfelkelés hatására¹⁰⁹ Rákóczi elmozdította Bánffy Dénes váradi főkapitányt és bihari főispánt a pozíciójából – vélhetően a Báthory Gáborhoz köthető

¹⁰² MNL OL E 196 Fasc. 47.

¹⁰³ EOE V. 440.

¹⁰⁴ EOE V. 452–453. Czakó Károly szerint Rhédey ott volt Zsigmond fejedelemmé választásán, ez azonban kizárható Rhédey említett 1607 márciusi levele alapján, ahol azt írta: „az miglen az fejedelem [Bocskai] testével beérkeztünk, azelőtt immár Rákóczi Zsigmond ő nagyságát esködtette az ország az fejedelemségre.” Czakó: *A Kisérdéi Rhédey-család*, 6. és TT 1878. 875–876.

¹⁰⁵ TT 1878. 863–864.

¹⁰⁶ Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 345–345. és *Történelmi levelek a hédervári levéltárból*. Közreadja: B. Radvánszky Béla. *Történelmi Tár* (1879) 33.

¹⁰⁷ MNL OL P 588 Fasc. 1. és MNL OL F 1 Libri Regii 4. k. Fol. 41v.

¹⁰⁸ TT 1878. 875–876.

¹⁰⁹ A hajdúfelkelés történetéről: Nyakas Miklós: A második hajdúfelkelés (1607-1608). In: *Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila. Debrecen, 2009. 327-336.; Bagi Zoltán: „Látja a harmadik fél a saját hasznát és sikerét ebben.” A második hajdúfelkelésről Bécsbe érkezett hírek és kémjelentések 1607 október és december közepe között. In: *Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila. Debrecen, 2009. 337–354.; Komáromy András: Az 1607-iki hajdúházadás történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 4 (1891) 226–242. és 360–374.

rokoni kapcsolatai miatt –, s helyére Rhédey Ferencet helyezte,¹¹⁰ aki ezzel birtokába került az élete hátralévő részét meghatározó tisztségek és hatalomnak. Ennek időpontját Trócsányi Zsolt 1608-ra teszi,¹¹¹ de Sarmasághy Zsigmond Szamosközy Istvánnak írt leveléből – amely január 21-én kelt – kiderül, hogy Rhédey ekkor már hat hete viselte a váradi főkapitányi tisztséget, tehát a kinevezésnek 1607 december elején–közepén kellett megtörténnie. Ennél sokkal korábban biztosan nem is történt meg, mert Bánffy Dénest még 1607. november 16-án is e tisztségek viselőjeként említették.¹¹² Vélhetően ekkor lett Bihar vármegye főispánja is, bár erre vonatkozóan az első említése Bethlen 1608. február 10-én kelt levele.¹¹³

A szakirodalomban olvasható olyan vélekedés is, hogy Rhédey Ferenc Máramaros vármegye főispánságát is elnyerte,¹¹⁴ ez az állítás azonban egyáltalán nem állja meg a helyét, ugyanis ezt a címet csak a fia fogja majd viselni 1648. július 1-től haláláig, 1667-ig.¹¹⁵ Talán a váradi főkapitányi és a bihari főispáni tisztséggel együtt szerezhette meg újra a Bocskai halála után elvesztett fejedelmi tanácsosi címet,¹¹⁶ hiszen 1607. október 31-én még biztosan nem viselte,¹¹⁷ de 1608 február végén – március elején már igen.¹¹⁸

Rhédey Ferenc házasságkötésére is minden valószínűség szerint 1608-ban került sor, legalábbis erre következtethetünk Bethlen Gábor már idézett levele, illetve Rhédey 1621-ben kelt végrendelete alapján.¹¹⁹ Felesége Károlyi Kata, Bánffy István özvegye lett,¹²⁰ akinek már volt egy Bánffy Zsuzsanna nevű gyermeke. Ami a közös gyermekeiket illeti, Komáromy András 1883-as cikkében még két fiúról emlékezett meg, Ferencről, a későbbi erdélyi

¹¹⁰ EOE V. 354.; Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 345. és Hangay Zoltán: *Erdély választott fejedelme. Rákóczi Zsigmond*. Bp., 1987. 198.

¹¹¹ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata*, 33. Korábban Hodor Károly, illetve rá alapozva Pásti Judit csak 1614-től számították Rhédey bihari főispánságát, Balás Margit pedig 1611-től a váradi főkapitányságát. Hodor Károly: *Bihar vármegye főispánjai 1102-1791. Történelmi Tár* (1878) 378.; Pásti Judit: *Bihar vármegye főispánjai. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve* 6 (1979) 165. és Balás Margit: *A váradi kapitányság története*. Nagyvárad, 1917. 19.

¹¹² MNL OL F 1 Libri Regii 4. k. Fol. 199v.

¹¹³ Szilágyi Sándor: *Báthory Gábor fejedelem története*. Pest, 1867. 293–294.

¹¹⁴ Hodor: *Bihar vármegye*, 378. és Nagy: *Magyarország nemes családai*, 746.

¹¹⁵ MNL OL P 1868 V. 70.

¹¹⁶ Rhédey nem lett tagja az 1607. január 22-én felállított és Rákóczi Zsigmond mellé, mint kormányzó mellé rendelt tanácsnak, s 1607 folyamán sem bukkant fel a tanács tagjaként. EOE V. 440.; Oborni: *Erdélyi országgyűlések*, 177. és Regestrum Regni Transilvaniae. Közreadja: Hodor Károly. *Történelmi Tár* (1879) 393.

¹¹⁷ Okmányok az 1607 és 1608. évek történetéhez. Közreadja: Torma Károly. *Magyar Történelmi Tár* XIII (1867) 134. (= MTT XIII.)

¹¹⁸ Bár Imreffy János ezen levele keltezés nélküli, tartalma szerint Báthory Gábor és Rákóczi Zsigmond már megállapodtak abban, hogy Rákóczi lemond a fejedelemségről (1608. február 24.), ez azonban még ténylegesen nem történt meg (majd csak 1608. március 5-én fog), tehát a levél e két időpont között kelt. MTT XIII. 160. és Hangay: *Erdély választott fejedelme*, 201–202.

¹¹⁹ Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 346.; Szilágyi: *Báthory Gábor*, 293–294. és MNL OL P 588 Fasc. XXXVIII. (eredeti végrendelet) és a végrendelet kiadása: Két végrendelet a XVII. századból. Közreadja: Komáromy András. *Történelmi Tár* (1884) 130–134. (= TT 1884)

¹²⁰ Komáromy András 1883-as tanulmányában hibásan Bánffy Dénes özvegyeként szerepel, de a Rhédey Ferenc-életrajzban már javította ezt a pontatlanságot.

fejedelemről és Farkasról, aki még gyermekkorában meghalt. Később azonban revideálta a nézeteit és az 1894-es művében Farkast már nem tekintette létező személynek, nevével ugyanis csak Bethlen Gábor egyik 1616-os levelében lehet találkozni – amelyben Bethlen fia születése alkalmából gratulált Rhédeynek –,¹²¹ s Komáromy szerint a Farkas név csupán elírás a forráskiadványban és valójában Ferenc született ekkor.¹²² Ifjabb Rhédey Ferenc 1616-os születési dátumának azonban két forrás is ellentmond, egyrészt a családi leveleskönyv végére illesztett genealógia,¹²³ illetve az 1667. évi halála után keletkezett temetési oratio.¹²⁴ Mindkét forrás 1613-at jelöli meg az ifjabb Rhédey Ferenc születési éveként. Bár ezek önmagukban nem zárnak ki minden kétséget az 1613-as dátum esetleges pontatlanságát illetően, Károlyi Kata férjének írt 1614. október 31-én kelt levele alapján valószínűsíthető, hogy helytállóak. Ebben ugyanis Károlyi Kata úgy fogalmazott, hogy „*mostan az gyermekkel együtt tűrhető egészséges állapotban vagyok*”,¹²⁵ tehát ekkor mindenképpen volt egy kiskorú gyermekük, aki pedig az előbb említett források tükrében minden valószínűség szerint a későbbi erdélyi fejedelem, ifjabb Rhédey Ferenc volt. Ez pedig azt is jelenti, hogy Rhédey Farkas 1616-os születését sem vonhatjuk kétségbe. Sőt, Rhédey Ferenc 1621-es végrendelete alapján Farkason kívül még legalább egy fiatalon elhunyt gyermeke volt, hiszen így rendelkezett: „*egy bolthajtásos sírt csináltassanak az szentjobbi templomban és szegény gyermekeimet az kik ott fekszenek mellém rakják őket.*”¹²⁶ Magából az előbb idézett levélből egyébiránt – már amennyire egyetlen levélből lehet sejteni – alapvetően kiegyensúlyozott házastársi kapcsolatra következtethetünk a váradi főkapitány és felesége között, amit a hangvételen túlmenően a levél tartalma is bizonyít: Károlyi Kata válaszolt férje nevében Dengelenghy Miklós levelére, s férje távollétében felügyelte az uradalmi tisztviselők munkáját és az építkezéseket is, miközben Rhédey szoknyákat csináltatott feleségének. Ezt látszik megerősíteni Rhédey végrendelete is, amelyben nem csak szavakban fejezte ki szeretetét neje iránt,¹²⁷ hanem anyagiakban is, ugyanis – azontúl, hogy minden birtokát fiára és feleségére hagyta – ha Károlyi Kata újra férjhez menne, akkor a hitbére és jegyajándéka mellé még Magyar- és Oláhkapust is megkapja, amelyeket Rhédey 10000 forint inscriptióban bírt. Sőt, ha fia házassága után nem akarna vele együtt élni, akkor

¹²¹ BGPL 46.

¹²² Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 455.

¹²³ MNL OL P 1868 I. 3.

¹²⁴ „[Az Isten Rhédeynek] világi idejére nem nyolczvan, nem is hetven, hanem ötven-négy esztendőket szabadosan engedett...” Eszéki István: *Halotti magyar oratio*. (Régi Magyar Könyvtár I. 1074) Sárospatak, 1668. 25.

¹²⁵ MNL OL P 1868 I. 3.

¹²⁶ MNL OL P 588 Fasc. XXXVIII. és TT 1884. 132.

¹²⁷ „Az én szerelmes és kedves házastársam énnekem kedvemet kereste és 13 esztendőktől fogva együtt nagy szentül és keresztyénül éltünk.”

élete végéig bírja Zilahot, Tótit, illetve Piskolt és Szaniszló falvak közül azt, amelyiket választja.¹²⁸

Rákóczi Zsigmond jól számított, amikor bízott új főkapitánya hűségében, hiszen még a Rákóczi lemondása és Báthory Gábor megválasztása körüli napokban is inkább a leköszönő fejedelem mellett állt.¹²⁹ Mivel azonban Báthory meghagyta tisztségeiben, megerősítette a Rákóczi által tett szentjobbi adományt (Vasad egész- és Olaszi részbirtokkal kiegészítve),¹³⁰ kiállt mellette Nyitra ügyében,¹³¹ s ezeken felül a Bihar vármegyei Pályi-Újlak falut is neki adományozta,¹³² Rhédey belenyugodott Báthory uralmába. A rendeződő birtokügyek és folyamatosan viselt tisztségek, úgymint a váradi főkapitányság, a bihari főispánság és a fejedelmi tanácsosság láthatóan Rhédey anyagi potenciáljának jelentős erősödését eredményezték. 1610 áprilisában nem egyszerűen adományként kapta a korábban már említett Szaniszlót, hanem az árát ténylegesen – bár több részletben – lefizetve,¹³³ készpénzért vette zálogba 10000 forintért.¹³⁴ Ezáltal a bihari törzsbirtokaitól valamivel távolabb jutott egy jelentős jószághoz, amely 1621-re 125 jobbágytelekből, egy halastóból és majorságból állt.¹³⁵ Vagyona mellett személyes presztízse is jócskán növekedett, hiszen 1608-ban II. Mátyástól koronázása alkalmával az erdélyi követség tagjaként megkapta az aransarkantyús vitéz (*eques auratus*) címet is.¹³⁶

Bár Rhédey Ferenc Báthory egész fejedelemsége alatt tagja volt a fejedelmi tanácsnak,¹³⁷ ideje nagy részét Váradon töltötte. Igaz, mozgásában köszvénye is akadályozta, alapvetően kötelessége is ide kötötte, hiszen váradi főkapitányként egyszerre védelmezte a fejedelemséget, illetve saját partiumi birtokait. Amikor például Forgách Zsigmond 1611 nyarán Bihar vármegyén keresztül próbált Báthory ellen vonulni, s eközben Rhédeyt tárgyalással megnyerni, nem bocsátkozott alkudozásokba, illetve Forgách seregének előőrsét vissza is verte. Amikor Báthory 1613 októberében menekülni kényszerült, Rhédey beengedte Váradba,

¹²⁸ MNL OL P 588 Fasc. XXXVIII. és TT 1884. 131. Komáromy szövegkiadásában Kapus helyett hibásan Kapos szerepel.

¹²⁹ MTT XIII. 158–159.

¹³⁰ MNL OL P 588 Fasc. I. (1609. február 20.)

¹³¹ Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 434.

¹³² Később azonban már csak inscriptióban bírta, amelynek összege 10 ezer forint volt. MNL OL P 588 Fasc. XXXIV. (1608. április 4. és 1613. április 20.)

¹³³ 1609 októberében még 2000 forint hiányzott a zálogösszegből, de ekkor ezt is kifizette. MNL OL P 1868 IV. 60. és V. 70.

¹³⁴ MNL OL P 1868 IV. 55.

¹³⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 013. No. 008. 15.

¹³⁶ Rhédey Ferenc életéhez. Közreadja: Komáromy András. *Történelmi Tár* (1884) 398–399. és Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 425–426.

¹³⁷ Horn Ildikó: Báthory Gábor belpolitikája. A kutatás problémái. In: *Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila. Debrecen, 2009. 144–145.

amellyel vélhetően többek ellenszenvét is kiváltotta, hiszen Bethlen így írt nejének 1613. október 17-én: „*Rédai Ferencz nem gondolván meg az országnak Báthory miatt való rettenetes veszedelmét, ország kárával Váradban bebocsátotta, kiért az egész ország igen haragszik reá.*”¹³⁸

Báthory Gábor halálának körülményeit ugyan jelen tanulmányban nem érintem, arra azonban fel kell hívni a figyelmet, hogy Rhédey esetleges szerepe felbújtóként meglehetősen kevés figyelmet kapott a témát érintő munkákban, bár az is tény, hogy a források alapvetően nem őt, hanem Géczi Andrást, Abaffy Miklóst, Károlyi Zsuzsannát, esetleg Khlesl bíborost vagy Thurzó Györgyöt emlegették felbújtókként.¹³⁹ Különösen izgalmas ugyanakkor Rhédeynek mint a gyilkosság értelmi szerzőjének a váradi prédikátor, Nagy Szabó Ferenc általi említése,¹⁴⁰ ugyanis Perneszi Gábor Dóczy Andrásnak írt levelében – Nagy Szabó értesüléseitől függetlenül – Rhédey szentjobbi inasától értesülve azt állította, hogy Rhédey Ferenc a váradi prédikátorral együtt azért ment el a kolozsvári országgyűlésre, hogy ártatlannak tűnjenek Báthory Gábor halálában.¹⁴¹ Bár Komáromy Rhédey szerepét határozottan elvetette,¹⁴² Bársony István pedig a prédikátor szavának csekély jelentőségét hangsúlyozta,¹⁴³ annyi bizonyos, hogy Rhédeynek érdekében állt Báthory Gábor halála. Báthory ugyanis Várad körül próbálta összegyűjteni hadait, s így az összecsapásra is jó eséllyel itt került volna sor, ami nem csupán a váradi főkapitány birtokait veszélyeztette volna, hanem családját is. Ez utóbbi pedig azért bír különös jelentőséggel, mert fia, az ifjabb Rhédey Ferenc – ahogy fentebb említettem – éppen ezekben a hónapokban lehetett csecsemő, vagy legalábbis felesége már több hónapos terhes volt. Ezeken kívül az is sarkallhatta a gyilkosságra való felbujtásra, hogy sógora, Bethlen Gábor pályázott a fejedelmi trónra, akivel már évek óta igen jó viszonyt ápolt. Bár az egykorú elbeszélő források többsége Géczi András szerepét hangsúlyozta a gyilkosság kitervelésében,¹⁴⁴ a döntés értelmi szerzője nem feltétlenül (csak) ő volt, s ahogy még Bocskai mozgalma idején Géczi a szécsényi német helyőrséget „*Rédei Ferencz kisztetésiből*” vágatta le,¹⁴⁵ nem zárható ki, hogy Báthory Gábor esetében is legalább részben Rhédey sugallatára bízta az elkövető hajdúkat a gyilkosságra, akik meggyőzésében a prédikátornak is lehetett

¹³⁸ EOE VI. 341.

¹³⁹ Bársony István: Báthory Gábor alakja a történetírásban. In: *Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila. Debrecen, 2009. 23–25.

¹⁴⁰ Maros-Vásárhelyi Nagy Szabó Ferencz Memoriáléja. In: *Erdélyi Történelmi Adatok*. I. Szerk. Mikó Imre. Kolozsvár, 1855. 114.

¹⁴¹ EOE VI. 458.

¹⁴² Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 441–442.

¹⁴³ Bársony: *Báthory Gábor*, 25.

¹⁴⁴ Bársony: *Báthory Gábor*, 25.

¹⁴⁵ MHHS 30. 496.

szerepe. Természetesen az egyértelműen nem jelenthető ki, hogy Rhédey állt a gyilkosság mögött, ugyanakkor úgy vélem ezzel a lehetőséggel is mindenképpen érdemes számolni a kérdéskör vizsgálatakor, hiszen a váradi főkapitánynak az alapvetően racionális indítékai mellett a lehetősége is adott volt, illetve létezik korabeli forrás is, amely összefüggésbe hozta őt a gyilkossággal.

Ha Báthory meggyilkolásában teljesen ártatlan volt is, Bethlen Gábor egészen biztosan nem neheztelt rá, hiszen nem csupán megtartotta Rhédeyt korábbi tisztségeiben és birtokaiban, hanem számos új jószággal gazdagította a váradi főkapitány vagyonát, s továbbra is bizalmas viszonyt ápolt vele. Megerősítette Pályi-Újlak inscriptióját 1614-ben,¹⁴⁶ majd 1616-ban Remete, Ant, Baj, Nyék és Kötetarcsa falvakkal jutalmazta Rhédeyt,¹⁴⁷ 1617-ben pedig a szentjobbihoz hasonlóan jelentős birtoktestet, a zsákai uradalmat inscribálta neki 20000 forintban, amely a következőkből állt: Zsáka vára, Zsáka mezőváros, Bakonyszeg, Furta, Torda és Bócs teljes falvak, Kórógy, Buzita és Pály részbirtokok, valamint Dosvén, Oros, Csekehida, Megyer, Papmegyer, Mustó, Báránd, Peszére, Fancsika, Kengyel és Szentkirály puszták.¹⁴⁸ Ugyanebben az évben iktatták be Rhédeyt Zilah mezőváros birtokába.¹⁴⁹ A váradi főkapitány azonban nem csupán fejedelmi adományokkal gazdagodott, hiszen 1618-ban Rév, Révelő, Bánlaka, Alsólugos és Örvénd településeket vette zálogba Imreffy Mihálytól és Zólyomi Erzsébettől, 1616-ban pedig Szentimrét vette meg.¹⁵⁰ Jóságai gyarapodása révén egyedülálló vagyonra tett szert az Erdélyi Fejedelemség urai között, amint azt Bethlen is megírta neki levelében: „*kegyelmednek immár oly jószága vagyon, kihez hasonlót az erdéli birodalomban senki sem bír.*”¹⁵¹

Sajátos története volt a Bihar vármegyei Száldobágy településnek, amelyet még Báthory Gábor adományozott Kendi Ferencnek, akitől Némethi Gergely vette meg, s akinek halála után az özvegye bírta.¹⁵² Az 1615. szept-okt./IX. tc. alapján ugyanakkor – amely az eladományozott fiskális birtokok felülvizsgálatáról s lehetőség szerinti konfiskálásukról, illetve kiváltásukról rendelkezett¹⁵³ – Bethlen a falut kiváltásra rendelte és Várad uradalmához csatolta. A pénzt azonban nem a kincstár, hanem Rhédey Ferenc tette le Száldobágyért,¹⁵⁴ tehát a falut ténylegesen ő birtokolta, s így a mindenkori váradi főkapitánynak csak addig volt hasznára a

¹⁴⁶ MNL OL P 588 Fasc. XXXIV. (1614. július 14.)

¹⁴⁷ MNL OL P 1868 II. 5.

¹⁴⁸ MNL OL P 588 Fasc. IX.

¹⁴⁹ MNL OL P 588 Fasc. XIV.

¹⁵⁰ MNL OL P 588 Fasc. XXXI.

¹⁵¹ BGPL 44.

¹⁵² MNL OL P 588 Fasc. XXI.

¹⁵³ EOE VII. 281.

¹⁵⁴ MNL OL P 588 Fasc. XXI.

kiváltás, ameddig a tisztséget Rhédey Ferenc vagy örököse töltötte be. A Várad környéki birtokoknak a Rhédeyek kezére kerülése később, amikor a váradi főkapitányi tisztséget már nem ők viselték, az aktuális főkapitányok helyzetét valóban gyengítette, ahogy arra Szabó Péter felhívta a figyelmet,¹⁵⁵ ugyanakkor magának Rhédey Ferencnek a pozícióját a magánbirtokainak és a váradi uradalomnak az ilyen jellegű összefonódása jelentős mértékben erősítette.

Bethlennek szüksége is volt Rhédey helyzetének megerősítésére, hiszen II. Mátyás a fejedelmváltás körülményeit kihasználva megkísérelte rátenni a kezét a partiumi vármegyékre, és a fejedelemmel folytatott tárgyalások során Váradot is folyamatosan követelte. Bethlennek viszont a partiumi vármegyékben is sikerült stabilizálnia a pozícióját, részben új birtokadományok, részben bizalmasainak a főispáni és várkapitányi tisztségekbe való kinevezése révén. Ebben a törekvésében kulcsszerepet játszott a váradi főkapitány mellett annak családja is. Rhédey Ferenc öccse, Pál előbb Kraszna vármegye főispánja lett,¹⁵⁶ majd a kincstartói címet is elnyerte, s végül 1620-tól a kővári főkapitányságot is megkapta a fejedelemtől.¹⁵⁷ Bethlen hatalmának széles körű biztosítását célzó koncepciójába illeszkedett a Báthory-örökösök birtokainak megszerzése is. Bár Báthory Anna megpróbálta Rhédey Ferencnek legalább a semlegességét elnyerni azzal, hogy 1615-ben Tóti nevű Bihar vármegyei faluját neki ajándékozta,¹⁵⁸ a váradi főkapitány később Bethlen utasítására minden további nélkül megszállta Báthory Anna kereki uradalmát.¹⁵⁹

Rhédey Ferenc hadvezéri képességeit Bethlen fejedelemsége idején először 1616-ban tudta kamatoztatni, amikor a Homonnai Drugeth György pártjára állt hajdúkat verte vissza június 10-11-én Konyárnál.¹⁶⁰ Úgy látszik bizalma megrendült a hajdúkban, ugyanis ez év őszétől egy 32 fős testőrséget tartott maga körül.¹⁶¹ Legközelebb 1619-ben, a harminc éves háború kezdetén vezetett hadat, ez a katonai akció azonban az utolsónak bizonyult a számára. 1619 őszén csapatai Füleket, Szécsényt és Érsekújvárat is bevették, ezután pedig Bethlen a gyorsan mozgó lovasság élén a cseh-morva seregek megsegítésére rendelte őt. Az 1620 februári

¹⁵⁵ Szabó Péter: Dinasztia, ország, igényország, küldetéses szerep az Erdélyi Fejedelemség hatalmi szimbolikájában. In: *Az erdélyi fejedelemség önképe*. (Udvar történet kötetek 1) Szerk. Uő. Bp., 2011. 34–35. és Uő: Bethlen Gábor követjárásokkal kapcsolatos filozófiája és reprezentációja 1628 táján. In: *Bethlen Gábor és Európa*. Szerk. Kármán Gábor – Kees Teszelszky. Bp., 2013. 193.

¹⁵⁶ Horn: *A fejedelmi tanács*, 1005–1008.

¹⁵⁷ MNL OL P 702 2. tétel és Trócsányi: *Erdély központi kormányzata*, 31. és 321.

¹⁵⁸ MNL OL P 588 Fasc. II. (1615. január 16.)

¹⁵⁹ Horn: *A fejedelmi tanács*, 1009. és BGPL 104–105.

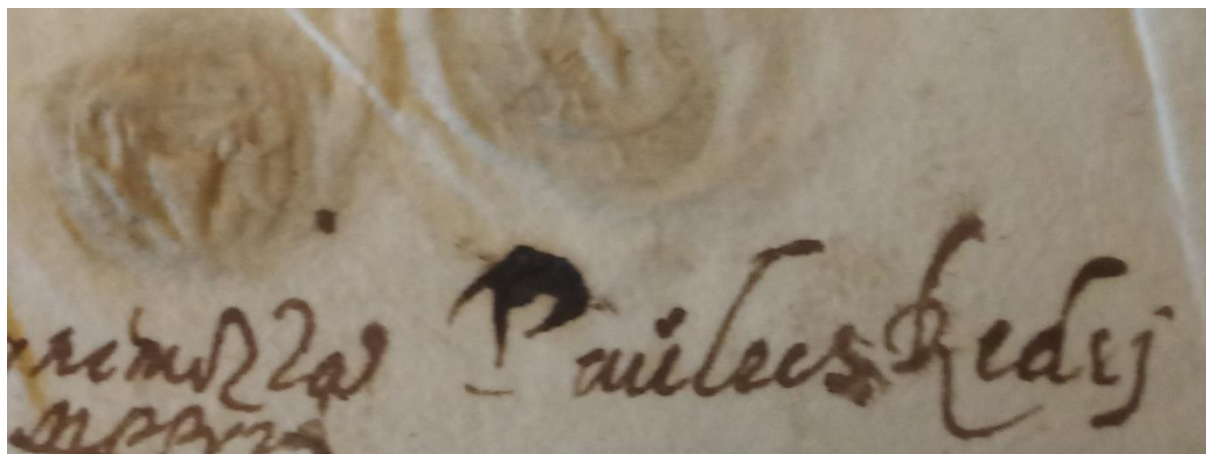
¹⁶⁰ EOE VII. 51–52.; BGPL 56–57.; Oborni: *Bethlen Gábor*, 911.; Sudár Balázs: Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem. *Századok* 145 (2011) 985.; Nagy: *Bethlen Gábor*, 103–105. és Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 450.

¹⁶¹ BGPL 77.

fegyverszünet után Rhédey visszatérhetett Váradra, de csak a harcok év végi kiújulásáig. Éppen a morvaországi harctérre készült indulni 1621 márciusban, amikor súlyosan megbetegedett. Elkészítette végrendeletét, s haza akarta vitetni magát, azonban Széchy György és társai átállása miatt útközben elfogták és Murány várába vitték, ahol a váradi főkapitány 1621. április 10-e körül meghalt.¹⁶²

Rhédey Ferenc pecsét- és címerhasználat

Az Aba nemzetségből származó Nagyrédei János, valamint Szentmártonrédei Bertalan és Miklós 1466-ban I. Mátyástól nyertek a nemzetségi vágásos, illetve sasos címertől teljesen eltérő címet, amelyben két vörös oroszlán tart egy kosfejet.¹⁶³ A címerszerző Rédei János erdélyi alvajdai pecsétjein megmaradt középkori címerek igencsak töredékesek, s idáig a szakirodalom nem tudott e címer kora újkori használatáról, azonban 1598-ban Rhédey Pál a Gergelylaki Jánossal és ennek nejével, Ternyei Annával kötött szerződését éppen ezzel a jelképegyüttessel ellátott gyűrűspecsétjével hitelesítette.¹⁶⁴

Rhédey Pál aláírása és pecsétje, 1598

¹⁶² Komáromy: *Rhédey Ferenc*, 460–465.; Nagy: *Bethlen Gábor*, 163.; 172–173. és EOE VIII. 27.

¹⁶³ Körmendi Tamás: Az Aba nemzetség címerváltozatai a középkorban. *Turul* 84 (2011) 4. sz. 113–114. és 121–122.; Csergheő Géza: Néhány XV. századi címerváltozat. *Turul* 6 (1888) 139–140.; Deák Farkas: A nemes és gróf Rhédei családnak egyik címere. *Turul* 4 (1886) 83–84.; Komáromy András: A Rhédeyek legrégibb címeres levele. *Turul* 2 (1884) 47–48.; A címeradomány okára, s így annak szimbolikájára vonatkozóan hihető magyarázattal Faragó Dávid szolgált az adománylevél legfrissebb közlésekor. Szerinte Rédei János a címeradományt 1465-ben, Szentgyörgyvár ostromában való részvételével érdemelhette ki (csakúgy, mint egy szintén 1466-os birtokadományt), a kos – amelynek latin megfelelője, az *aries* faltörő kost is jelenthet – pedig magára az ostromra utal, s ilyen értelemben való használata korai humanista hatást tükröz. I. Mátyás magyar király címeradományozó oklevele a nemes Nagyrédei János, Szentmártonrédei Bertalan és Miklós, továbbá Nagy Demeter és Pleskóci Péter részére. Közreadja: Faragó Dávid. In: *A Hunyadiak címereslevelei 1447-1489*. Szerk. Avar Anton. Bp., 2018. 103–104.

¹⁶⁴ MNL OL P 588 Fasc. XL.

Fia, Rhédey Ferenc váradi főkapitány a szakirodalom alapján már nem ezt a címert használta, ennek pontos oka azonban nem ismert. Csergheő Géza rekonstrukciója alapján Rhédey címere 1606-ban egy csücsköstalpú tárcsapajzsban jobbra néző ágaskodó oroszlán volt, a pajzs felett koronás pántos sisak két oldalt sisaktakaróval, a koronából pedig növekvő oroszlánnal, valamint szárnyakkal, mint sisakdíszekkel.¹⁶⁵ Az itt leírt címer Rhédeynek egy 1605. június 11-én kelt levelének nyolcszögű pecsétjén is megjelent. Az egyetlen eltérés a rekonstrukcióhoz képest, hogy ezen tárcsapajzs helyett doborpajzs látható. A probléma azonban az, hogy Rhédey egyáltalán nem csak ezt a címert, illetve pecsétet használta.

Egy 1605. február 24-én kelt adománylevelén maradt fenn ugyan egy nyolcszögű pecsét, s benne egy címer, amelyen négyelt doborpajzs látható, az első és negyedik mezőben harántpólyával, a második és harmadik mezőben pedig valamiféle ki nem vehető ábrázolással. A sisak és a sisakdísz a sérülés miatt nem rekonstruálható pontosabban, a sisakdísz mellett azonban viszonylag jól látható egy G. és egy R. betű.¹⁶⁶ Ez azonban kétségesé teszi, hogy a pecsét és benne a címer Rhédeyé lenne, ezen a helyen ugyanis a pecséttulajdonos nevének kezdőbetűi szoktak állni. A rövidítés ugyan feloldható lenne például „Generalis Rhédey”-ként az általa viselt tisztségre (*generalis capitaneus*) való tekintettel, ez azonban – azontúl, hogy meglehetősen szokatlan megoldás lenne – nem magyarázza, hogy a címerben található ábrázolások miért nem mutatnak hasonlóságot a Rhédey család egyik korábbi vagy későbbi címerével sem.

1605 májusától levelein már egyértelműen hozzá köthető pecsétet találunk. Ezek szintén nyolcszögűek, a sisakdísz heraldikai bal oldalán pedig jól kivehető egy F betű, míg a másik oldalon a pecsét sérülései miatt csupán feltehetően egy R betű állt, s így a pecsét már nevének kezdőbetűit jelenítette meg. A címerábrázolás is teljesen más a februári adománylevelén találhatóhoz képest, hiszen az első és negyedik mezőben jobbra néző ágaskodó kétfarkú oroszlán, míg a második és harmadik mezőben egy-egy kevésbé kivehető, de az előzőtől szintén eltérő ábrázolás került. A sisakdísz megfelel a Csergheő Géza által rekonstruált címerének, tehát itt is pántos sisakból növekvő oroszlán, illetve szárnyak láthatók. Ebből a pecsétből négy maradt fenn egészen biztosan (1605. május 2., 3., 4. és 7.).¹⁶⁷

¹⁶⁵ MNL OL P 1868. V. 70. Csergheő Géza rekonstrukciós rajzán csücsköstalpú tárcsapajzs szerepel, a megmaradt – bár némileg sérült – címer alapján azonban ez a vélekedés nem állja meg a helyét, azon egyértelműen doborpajzs látható. Géza von Csergheő: *Der Adel von Ungarn samt den Nebenländern der St. Stephans-Krone*. Nürnberg, 1893. Taf. 389.

¹⁶⁶ MNL OL P 1868. V. 70.

¹⁶⁷ MNL OL E 196 Irregistrata (Rhédey Ferenc levelei Thurzó Szaniszló III.-hoz)

Rhédey Ferenc pecsétje Thurzó Szaniszlónak írt levelén, 1605. május 3.

Ezt a rövid életűnek bizonyuló pecsétet egy újabb nyolcszögű verzió váltotta fel már május végén. Mégpedig egy valamivel nagyobb gyűrűspecsét, amelyen a címer ugyanaz maradt, a név kezdőbetűi ugyanakkor eltűntek, s helyette megjelent a FRANCISCUS REDEI körirat. Bár ebből a pecsétből több példány maradt fenn – s viszonylag jó állapotban – a második és a harmadik mező ábrázolása ezeken sem igazán kivehető.¹⁶⁸ Nem zárható ki teljesen, hogy ezeken a helyeken a korábbi, még apja által is használt családi címer egy-egy erősen stilizált változata áll, a második mezőben ugyanis a mező heraldikai jobb oldalán lévő alak emlékeztethet minket a Rédei János erdélyi alvajda által használt címer oroszlánábrázolására.¹⁶⁹ A mező másik két alakja azonban egyáltalán nem kivehető, s a lehetséges kosfej sem közepén van, hanem valamelyest jobbra helyezkedik el. Ez azonban a kisebb gond, ugyanis az 1605. május 3-i pecséten – amely ugyan az előbbi típusba tartozik, de a címer maga megegyezik a két pecséten – a második mező két szélén ugyanolyan alak látható, s a lehetséges kosfej is pont közöttük helyezkedik el. A kérdés azonban a jelenleg rendelkezésre álló pecsétek alapján, elsősorban a harmadik mező igencsak szerény színvonalú kivitelezettsége miatt nem dönthető el. E harmadik pecsét használata 1605. május 30. – 1605. augusztus 23. között folyamatos volt, ez a tény azonban további bizonytalanságra ad okot, ugyanis ezek szerint párhuzamosan volt használatban a Csergheő Géza által rekonstruált címert tartalmazó pecséttel. Sőt, Rhédey két

¹⁶⁸ MNL OL E 196 Irregestrata (Rhédey Ferenc levelei Thurzó Szaniszló III.-hoz és Thurzó Kristófhhoz) és MNL OL P 1314 No. 39630.

¹⁶⁹ DL 74190

1605. június 11-én keltezett, Thurzó Szaniszlónak írt levele közül az egyiket az egyik, a másikat a másik pecsétjével hitelesítette.

*Rhédey Ferenc pecsétjei Thurzó Szaniszlónak írt levelein,
1605. június 11. (balra) és 1605. július 4. (jobbra)*

A válasz talán abban keresendő, hogy míg a köriratos pecséttel ellátott levele a rosindáli táborban kelt – ahol előző nap is tartózkodott –, a másik levele a szomszédos Nagyszombatban. Elképzelhető, hogy Rhédey a négyelt címerrel ellátott köriratos pecsétjét, amelyet a táborban tartott, a katonai tisztségéből fakadó hivatalos levelezésében használta, míg a másikat a magánlevelezésében, s csak ezt tartotta állandóan magánál, ez a feltevés azonban nem igazolható további példák előkerüléséig. Az azonban bizonyos, hogy Rhédey a négyelt címerrel ellátott pecsétjét nem tartotta mindig magánál, ha ugyanis így tett volna, nem lopták volna el érsekújvári tartózkodása alatt az asztaláról.¹⁷⁰ Emiatt természetesen egy újabb pecsétet kényszerült csináltatni, amely mindenben megegyezett az előzővel (négyelt doborpajzsos címer ugyanazokkal a motívumokkal, a pecséten körirattal), kivéve azt, hogy ezúttal nem nyolcszögű, hanem kör alakú pecsétet készíttetett. A változtatásra nyilvánvaló okokból szükség volt, hiszen csak így lehetett elkerülni, hogy a tolvaj visszaéljen az ellopott pecséttel. Rhédey 1606. június 11-én kelt adománylevelén már ez az újabb pecsét tűnik fel.¹⁷¹ Rhédey pecséthasználatában ugyanakkor nem ez az utolsó változás.

¹⁷⁰ EOE VII. 508.

¹⁷¹ MNL OL P 1868 V. 70.

Miután II. Mátyás 1608. december 15-én kelt oklevelével Rhédey aransarkantyús vitézzé tette, Rhédey az új titulását beépítette pecsétjébe is, s 1616-ból fennmaradt – bár sérült – pecsétjének körirata már FR[ANCIS]CU[S RE]DEI EQUES AU[RATUS] volt.¹⁷² A pecséten a már sokszor szereplő jobbra néző ágaskodó kétfarkú oroszlán jelenik meg, de ezúttal koronával a fején és mancsában kardot tartva, és saját torkát átszúrva, éppen úgy, mint az 1659-ben elnyert grófi címerben, amely adománylevelben leírásra is került, hogy ezt a címert már az idősebb Rhédey Ferenc (a váradi főkapitány) is használta egy II. Ferdinándtól kapott adomány alapján.¹⁷³ Úgy tűnik azonban, hogy Rhédey már ez előtt az adomány előtt is használta a jelképegyütttest.

Rhédey Ferenc pecsétje Thurzó Györgynek írt levelén, 1616

Bár a Rhédey Ferenc pecsét- és címerhasználatában bekövetkezett változások okaira vonatkozóan nem állnak rendelkezésünkre konkrét bizonyítékok az esetek többségében, s így ezek jogszerűsége sem igazolható közvetlenül, illetve több kérdés még megoldásra vár a témával kapcsolatban, a problémakör felvázolását tanulmányom végén mindenképpen szükségesnek éreztem.

Összegzés

¹⁷² MNL OL E 196 Fasc. 42.

¹⁷³ MNL OL A 57. Vol. 12. 225–228.; Csergheő: *Der Adel von Ungarn*, 542. és Taf. 389. és Komáromy: *A kisédei gróf Rhédey családról*, 137.

Bár Rhédey Ferenc hadvezéri tevékenysége már a korszak számos kutatójának érdeklődését felkeltette, életéről csak akkor kaphatunk teljes képet, illetve akkor vonhatjuk le a helyes következtetéseket tevékenységéből, ha életének más szegumentumait is megismerjük. Tanulmányommal ehhez kívántam hozzájárulni, pontosítva olyan már megoldottnak vélt kérdéseket, mint a család genealógiája, Rhédey születési dátuma, karrierjének kezdete, tisztségei, illetve birtokai, valamint felvetve néhány olyan kérdéskört is, amely eddig elkerülte a kutatók figyelmét, mint esetleges szerepe Báthory Gábor meggyilkolásában, illetve pecsét- és címerhasználat.

Rhédey Ferenc pályafutására tekintve egy alapvetően racionálisan gondolkodó, kiváló hadvezéri képességekkel rendelkező, saját és családja életét, előmenetelét és vagyonát előtérbe helyező katona alakja bontakozik ki előttünk, aki vármegyei nemesből Erdély egyik leggazdagabb és legbefolyásosabb főúrává vált, s ezáltal megteremtette a lehetőséget arra, hogy fiából később – ha csak rövid időre is – de Erdély fejedelme váljon.